

WALDEMAR BENA*, KAROLINA DOBROWOLSKA**

*59-900 Zgorzelec, ul. Olszewskiego 7

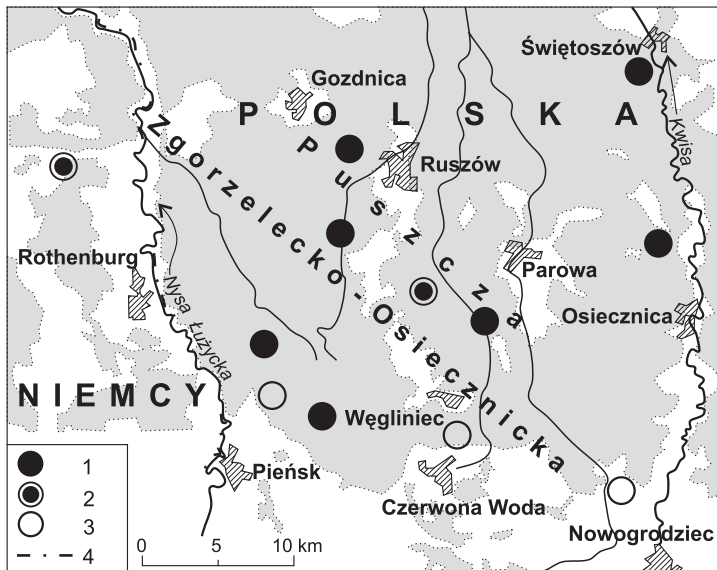
**59-975 Sulików, Studniska Górne 41

O występowaniu gniewosza płamistego *Coronella austriaca* Laur. w Puszczy Zgorzelecko-Osiecznickiej

Gniewosz płamisty, obok węża Eskulapa *Elaphe longissima*, należy do najrzadszych krajowych gatunków węży. Od kilkadziesiąt lat jego liczebność oraz areal, nie tylko w Polsce, ale i w całej Europie Środkowej, gwałtownie się kurczy. W wielu regionach naszego kraju gatunek ten już nie występuje. Rzadkość występowania i gwałtowne tempo wymierania skłoniły faunistów do umieszczenia gniewosza płamistego w *Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt* i wpisania go do grupy gatunków wysokiego ryzyka (Głowaciński red. 2001). Obecnie w Polsce gatunek rozmieszczony jest głównie na południu (Karpaty, Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, Śląsk Opolski) oraz na zachodzie – Ziemia Lubuska, Pomorze Zachodnie (Najbar 2000a, Profus, Sura 2001, 2003). W centralnej Polsce stosunkowo licznie występuje jeszcze na terenie Gostynińsko-Włodawskiego Parku Krajobrazowego (Zieliński i in. 2002). Najbogatsze stanowiska tego węża wykryto na obszarze województwa lubuskiego (Najbar 1997, 2000b). W tym artykule są przedstawione stanowiska gniewosza odnalezione w latach 1996-2005 w Puszczy Zgorzelecko-Osiecznickiej (zachodnia część Borów Dolnośląskich) (ryc. 1).

Najstarsze relacje o występowaniu gniewosza we wschodniej części Górnych Łużyc pochodzą z XIX w. Robert Tobiasz (1865) pisał o gniewoszu, że jest na Górnych Łużycach „dość rzadki i lubi słoneczne okolice”. Jego zdaniem gniewosz zajmuje wraz ze żmiją zygzakowatą *Vipera berus* podobne siedliska lecz jest od tej ostatniej znacznie rzadszy. W artykule Tobiasza wymie-

nia się stanowisko m.in. na Landeskrone, bazaltowym wzgórzu wznoszącym się koło Zgorzelca (obecnie po niemieckiej stronie granicy). Jednakże brakuje jakichkolwiek wzmianek o lokalizacji stanowisk w samej Puszczy Zgorzelecko-Osiecznickiej. Inny badacz łużyckiej fauny, J.W. Stolz (1911), również bardzo ogólnie wyrażał się o występowaniu gniewosza pisząc jedynie, że jest on obserwowany „sporadycznie”, a bardzo często po prostu mylony ze żmiją zygzakowatą. Dopiero Ferdynand Pax (1925) wykazuje kilka stanowisk z obszaru pomiędzy Nysą Łużycką a Kwisą; na południowym skraju Puszczy Zgorzeleckiej, w okolicach Zebrzydowej, w Lesie Lubańskim i pod Zawidowem. W owym czasie gniewosz nadal jeszcze występował na Landeskrone (od kilkudziesięciu lat tam nie potwierdzany – Dunger 1988) i w Königshainer Berge, paśmie granitowych wzgórz oddalonych ok. 10 km na zachód od Zgorzelca. Ponadto wśród źródeł niemieckich istnieje doniesienie pewnego nauczyciela z Pieńska o znalezieniu dwóch gniewoszy w latach 1908-1924 pomiędzy Bielawą Dolną a Zielonką w Puszczy Zgorzeleckiej (Anonymus 1924). W okresie powojennym aż do lat 90. XX w. brakowało doniesień o bytności



Ryc. 1. Miejsca występowania gniewosza plamistego *Coronella austriaca* w Puszczy Zgorzelecko-Osiecznickiej – Localities of *Coronella austriaca* in Zgorzelecko-Osiecznicka Forest.

gniewosza plamistego w lużyckiej części Borów Dolnośląskich. W polskiej literaturze herpetologicznej pojawiały się jedynie wzmianki o stwierdzeniach tego węża na obszarach leżących w sąsiedztwie Puszczy Zgorzelecko-Osiecznickiej, np. w okolicach Żagania (Ślusarek 1965, za Juszczuk 1987).

Wiosną 1996 r. prof. Tadeusz Stawarczyk, przy okazji badań ornitologicznych w gminie Węgliniec, znalazł martwego gniewosza plamistego na zachodnich obrzeżach Stawów Parowskich niedaleko wsi Piaseczna (Chlebicki 1996). 29 lipca 1999 r. jeden z autorów znalazł zabitego osobnika w pobliżu wsi Bielawa Dolna, a później jeszcze 10 września 1999 r. żywy okaz w lesie na północny-zachód od wsi Zielonka (Bena 1999). 19 lipca 2001 r. znaleziono martwego węża na szosie blisko wsi Bielawa Dolna (Mieczysław Grabuńczyk – inf. ustna).

W latach 2003-2004 wykryto 2 stanowiska na obszarze Nadleśnictwa Ruszów w północno-zachodniej części puszczy. Latem 2003 r. został sfotografowany jeden osobnik na drodze leśnej pomiędzy miejscowościami Jagodzin i Polana. Rok później jeden dorosły gniewosz był obserwowany w lesie na północny-wschód od wsi Polana (Marek Wajman – inf. ustna).

17 lipca 2004 r. autorzy znaleźli osobnika młodocianego przejechanego na drodze leśnej w sąsiedztwie głównego kompleksu Stawów Parowskich (między Starym Węglincem a Ołobokiem). 19 sierpnia 2005 r. jeden z autorów odnalazł bardzo młodego osobnika (około 18 cm długości) w rejonie wsi Przejęsław na terenie Nadleśnictwa Świętoszów. 25 sierpnia na tym samym stanowisku ponownie obserwowano młodego gniewosza, a 3 września 2005 r. dorosłego osobnika.

Od pracowników Lasów Państwowych i mieszkańców miejscowości puszczańskich otrzymano jeszcze wiele informacji o dalszych obserwacjach gniewoszy, jednak doniesienia te należy traktować z ostrożnością i tylko jako pomoc w dalszych poszukiwaniach (konieczna jest ich weryfikacja w terenie). Zdobyte dane, mimo że skromne, pozwalają przypuszczać iż Puszcza Zgorzelecko-Osiecznicka stanowi ważną ostoję gniewosza plamistego w regionie. Stwierdzenia młodych osobników wydają się dobrze świadczyć o miejscowej populacji, która nie wykazuje oznak starzenia. Dotychczasowe wyniki zachęcają do kontrolowania znanych i wyszukiwania nowych stanowisk. Wydaje się, że na opisywanym obszarze gniewosz ma szansę przetrwać ze względu na słabo rozwinięty przemysł i tradycyjne, mało schematyzowane rolnictwo. Jaszczurki zwinki, żyworodne i padalce, stanowiące główny pokarm węża, występują lokalnie dość licznie.

Nie brak niestety zagrożeń dla miejscowej populacji gniewosza. Duże obawy budzi szybko postępujący wzrost ruchu samochodowego, zarówno na drogach publicznych jak i leśnych. Prawie wszystkie znalezione martwe gniewosze zginęły pod kołami pojazdów. Szczególnie niebezpieczny dla węży jest okres grzybobrania, gdy zmotoryzowani grzybiarze, mimo zakazów, penetrują najdalsze zakątki lasu. Ostatnimi czasy w gospodarce leśnej używany jest w coraz większym stopniu ciężki sprzęt mechaniczny. Powyższe zmiany bardzo negatywnie wpływają na stan lokalnej herpetofauny. Świadczy o tym choćby fakt, iż większość dokonanych w ostatnim dziesięcioleciu obserwacji padalca czy żmii zygzakowatej to obserwacje zwierząt martwych (Waldemar Bena – mat. niepubl.). Asfaltowanie wiejskich dróg szutrowych (np. w Ołoboku, Osiecznicy, Parowej i Starym Węglińcu) powoduje, że drogi te stają się pułapkami dla gadów i płazów, które chętnie przebywają na ciepłej, asfaltowej nawierzchni. Prowadzony obecnie z ogromnym rozmachem remont linii kolejowych biegnących przez Puszcze Zgorzelecko-Osiecznicką przyczynia się do poważnych przekształceń, jeśli nie dewastacji, siedlisk w szerokim pasie trasy Zebrzydowa-Węglińiec-Bielawa Dolna oraz Węglińiec-Pieńsk-Zgorzelec. Dodać należy, że jedno ze stanowisk gniewosza plamistego wykryte zostało w sąsiedztwie torów kolejowych. Niebawem ruszy jeszcze inna potężna inwestycja, budowa autostrady A4, która przetnie południowo-wschodnie połączenie puszczy. Innym poważnym zagrożeniem dla egzystencji gniewosza jest zalesianie gruntów porolnych, śródleśnych łąk i muraw napiaskowych (także w dolinach rzek, np. Kwisy, Nysy Łużyckiej i Bielawki).

Populacji gniewosza plamistego w Puszczy Zgorzelecko-Osiecznickiej nie należy traktować jako jedynej w tej części kraju. *Coronella austriaca* występuje również na obszarach granicznych z tym kompleksem leśnym. W literaturze znane są szerzej liczne stanowiska gniewosza w województwie lubuskim, które zostało spenetrowane stosunkowo dobrze. Gatunek ten został potwierdzony m.in. w południowej części woj. lubuskiego: w rejonie Żar, Sieniawy Żarskiej i prawdopodobnie Łęknicy (Najbar 1997, 2000b, Sołowiej, Błaszczuk red. 1999). Gniewosza plamistego stwierdzono również w dolinie Kwisy pod Świętoszowem. Około 2000 r. znaleziono tam 1 żywego osobnika (Ryszard Kosko – inf. ustna). Rejon Świętoszowa, wraz z przylegającymi do doliny Kwisy poligonami wojskowymi może być dla opisywanego gatunku bardzo atrakcyjny. Cechą charakterystyczną tej części Borów Dolnośląskich jest bogactwo

różnorodnych typów siedlisk – od suchych muraw, wrzosowisk i wydm śródłądowych po tereny podmokłe i torfowiska. Niestety, ten rozległy obszar wrzosowisk i lasów jest bardzo trudny do penetracji, a wszelkie wejścia utrudnione z uwagi na użytkowanie przez wojsko. Zastanawiająca jest skromna ilość doniesień ze wschodniej części Borów Dolnośląskich (na wschód od Bobru), aczkolwiek wiadomo, że już w okresie międzywojennym zarejestrowano mało stanowisk z tego obszaru (Pax 1925, Gruhl 1929). W wyniku przeprowadzonej w latach 1999-2000 inwentaryzacji herpetologicznej w Przemkowskim Parku Krajobrazowym i w jego otulinie wykazano tylko jedno czynne stanowisko w okolicy miejscowości Nowy Dwór (Rychła i in. 2002).

Również na obszarach położonych blisko zachodnich granic Puszczy Zgorzelecko-Osiecznickiej populacja gniewosza plamistego przetrwała do dziś. Jeszcze w latach 70. XX w. znano kilka jego stanowisk w Borach Mużakowskich (Muskauer Heide). W sierpniu 1991 r. stwierdzono gniewosza plamistego w obrębie kompleksu stawów w rezerwacie Niederspree, położonym zaledwie 5 km od granicy niemiecko-polskiej. W lipcu 1993 r. dwukrotnie obserwowano 1 osobnika w rezerwacie torfowiskowym Hermannsdorfer Moor pod Weißwasser, natomiast w lipcu 1995 r. stwierdzono tego węża pod miejscowością Mücka, na zachód od Niesky (Pannach 1994, Hermann Ansorge – inf. ustna). Wciąż czynne jest podawane jeszcze przez Paxa (1925), a wymieniane powyżej stanowisko pod Königshain (Hermann Ansorge – inf. ustna). W położonym bardziej na zachód powiecie budziszyńskim (Kreis Bautzen) gatunek znany jest z bardzo nielicznych stanowisk. Zarejestrowano go np. na górach Czarneboh i Valtenberg, jednakże nieco częściej spotykany jest w północnej części powiatu (Hempel i in. 2005).

SUMMARY

About the occurrence of the smooth snake

***Coronella austriaca* Laur. in Zgorzelecko-Osiecznicka Forest**

The smooth snake *Coronella austriaca* belongs to the most rare and declining species of snakes in Poland and its numbers and area is rapidly decreasing not only in Poland, but also in all Central

Europe. Currently *Coronella austriaca* is located mainly in the south and west of Poland.

In 1996-2005 the new localities of *Coronella austriaca* was found in Zgorzelecko-Osiecznicka Forest, in the west part of the extensive managed forest complex named Bory Dolnośląskie. The area of Zgorzelecko-Osiecznicka Forest is of over 40 000 ha. The observations from 1996-1999 were described in another papers. On 19th July 2001 one individual was found killed on a highway near Bielawa Dolna village. In 2003-2004 two new localities of *Coronella austriaca* were detected in the north part of Puszcza Zgorzelecko-Osiecznicka, in the forest inspectorate of Ruszów. One of this observations was an individual on the forest road between Jagodzin and Polana and the second one was an adult individual in the wood on north-east from Polana village. On 17th July 2004 another young individual of *Coronella austriaca* was found killed on a forest road near the main complex of Parowa Fishponds. On 19th and 25th August 2005 one young individual and 3rd September 2005 one adult smooth snake were observed near the Przejęsław village. There are many additional notices from the workers of the National Forestry and local inhabitants about observations of the smooth snake, but this data require field verification.

According to this data and especially observations of young individuals *Coronella austriaca*, Puszcza Zgorzelecko-Osiecznicka seems to be an important refuge of the snake in the region. The populations of this species seems to have the suitable conditions to survive in the area because of poor developed industry, traditional extensive agriculture and occurrence of this species of lizards, which are the main food of the smooth snake. The main threats to the populations of *Coronella austriaca* in Zgorzelecko-Osiecznicka Forest are the development of transportation infrastructure in this region and afforestation of wastelands and inner-forest meadows.

PIŚMIENNICTWO

Anonymus 1924. *Die Kreuzotterngefahr in der Heide*. Neuer Görlitzer Anzeiger. 17 maja 1924.

Bena W. 1999. *Nowe stwierdzenia gniewosza plamistego w Puszczy Zgorzeleckiej*. Przyroda Sudetów Zachodnich 2: 73-74.

Chlebicki A. 1996. *Opracowanie faunistyczne – płazy i gady*. W: Jankowski W. (red.). *Inwentaryzacja przyrodnicza województwa jeleniogórskiego. Gmina Węgliniec*. Maszynopis WOS UW w Jeleniej Górze.

Dunger W. (red.). 1988. *Die Landeskrone bei Görlitz. Ein Führer für Natur- und Heimatfreunde*. Eigenverlag Staatliches Museum für Naturkunde Görlitz. Görlitz.

Głowaciński Z. (red.). 2001. *Polska Czerwona Księga Zwierząt*. PWRiL, Warszawa.

Gruhl K. 1929. *Tier- und Pflanzenwelt des Kreises Grünberg in Schlesien und seiner näheren Umgebung*. Verlag Levysohn, Grünberg.

Hempel W., Klausnitzer B., Otto H.W. 2005. *Die Natur des Landkreises Bautzen*. Lausitzer Druck- und Verlagshaus GmbH Serbska čišćernja, Bautzen.

Najbar B. 1997. *Występowanie gniewosza plamistego *Coronella austriaca* na Środkowym Nadodrzu*. Chrońmy Przyr. Ojcz. 53, 3: 41-46.

Najbar B. 2000a. *Gniewosz plamisty (*Coronella austriaca* Laurenti 1768)*. Mon. Przyr. 5, Wyd. Lubuski Klub Przyrodników, Świebodzin.

Najbar B. 2000b. *Występowanie i zagrożenia lokalnych populacji gniewosza plamistego *Coronella austriaca* w województwie lubuskim*. Chrońmy Przyr. Ojcz. 56, 6: 29-36.

Pannach D. 1994. *Notizen zur Herpetofauna des Landkreises Weißwasser*. Heimatkundliche Beiträge für den Landkreises Weißwasser/Oberlausitz 11: 34-44.

Pax F. 1925. *Wirbeltierfauna von Schlesien*. Verlag von Gebrüder Borntraeger, Berlin.

Profus P., Sura P. 2001. *Gniewosz plamisty *Coronella austriaca**. W: Głowaciński Z. (red.). *Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce*. PWRiL, Warszawa.

Profus P., Sura P. 2003. *Gniewosz plamisty *Coronella austriaca* Laurenti, 1768*. W: Głowaciński Z., Rafiński J. (red.). *Atlas Płazów i Gadów Polski. Status – Rozmieszczenie – Ochrona*. Inspekcja Ochrony Środowiska, Inst. Ochr. Przyr. PAN, Warszawa-Kraków.

Rychła A., Frackowiak P., Szustka K. 2002. *Płazy i gady Przemkowskiego Parku Krajobrazowego*. Chrońmy Przyr. Ojcz. 58, 4: 37-51.

Sołowiej D., Błoszyk J., (red.). 1999. *Podstawy ekorozwoju „Zielonej Wstęgi Odra-Nysa”*. Strona polska projektu. Wydawnictwo Kontekst, Poznań.

Stolz J.W. 1911. *Beiträge zur Wirbeltierfauna der preußischen Oberlausitz*. Abhandl. Naturforsch. Gesellsch. Görlitz. 27: 72-88.

Tobias R. 1865. *Die Wirbeltiere der Oberlausitz*. Abhandl. Naturforsch. Gesellsch. Görlitz. 12: 57-100.

Zieliński P., Stanisławski W., Przystalski A. 2002. *Występowanie gniewosza plamistego *Coronella austriaca* w Gostyńsko-Włocławskim Parku Krajobrazowym*. Chrońmy Przyr. Ojcz. 58, 4: 107-110.